

УДК 811.161.2'37

І. П. Левчук – канд. філол. наук,
доцент кафедри історії
та культури української мови
Волинського національного університету
імені Лесі Українки

Мікротема „Недоліки книги” в рецензіях Агатангела Кримського

*Роботу виконано на кафедрі історії та
культури української мови
ВНУ ім. Лесі Українки*

У статті розглянуто особливості структурно-семантичної організації мовознавчих рецензій А. Кримського. Основну увагу зосереджено на з'ясуванні специфіки однієї з обов'язкових мікротем рецензії „Недоліки книги”. Проаналізовано провідні її мотиви: наявність фактичних помилок, неповнота у викладі матеріалу, невиправдана широта інформації, мовні недогляди.

Ключові слова: мовознавча рецензія, структурно-семантична організація тексту, обов'язкові та факультативні мікротеми, оцінна інформація.

Левчук И. П. Микротема „Недостатки книги” в рецензиях Агатангела Крымского.

В статье рассматриваются особенности структурно-семантической организации языковедческих рецензий А. Крымского. Основное внимание сконцентрировано на определении специфики одной из обязательных микротем рецензии „Недостатки издания”. Проанализировано основные её мотивы: фактические ошибки, неполнота изложенного материала, необоснованная широта информации, языковые недочеты.

Ключевые слова: языковедческая рецензия, структурно-семантическая организация текста, обязательные и факультативные микротемы, оценочная информация.

Levchuk I. P. The microtopic „Drawbacks of the book” in Agatangel's

Krymskyi review.

In the article structural and semantic organization peculiarities of linguistic reviews of A. Krymskyi are studied. Basically, attention is drawn to investigate the specific of one of the mandatory review microtopics „Drawbacks of the book”. Its main motives such as: factual mistakes presence, incompleteness in material reveal, unjustified width of the information, linguistic inadvertence are analyzed.

Key words: linguistic review, structural and semantic text organization, mandatory and optional microtopics, evaluative information.

Постановка проблеми й аналіз останніх досліджень. Важливою проблемою сучасної лінгвістики є вивчення ідіостилю мовомислення вченого. Зокрема, функціонально-стилістичний аспект вияву індивідуальності науковця в його працях прослідковано в розвідках М. П. Котюрової [2], О. А. Лаптевої [5], Р. К. Терешкіної [7] та ін. Фактори, які визначають індивідуально-авторську манеру дослідника, розглянуто в статтях О. С. Троянської [8-9]. У працях С. Гайди порушено проблеми індивідуального стилю вченого у двох аспектах: як стиль пізнання та стиль мовлення, а текстотворчу діяльність науковця проаналізовано через призму культурних „кодів” та інноваційних стратегій мовної поведінки [10].

Проте увага лінгвістів зосереджена насамперед на „ядрових” жанрах наукового стилю (статті та монографії), у той час як „периферійні” жанри (анотація, реферат, рецензія, патент, тези, повідомлення, доповідь та ін.) розглянуто лише принагідно, за винятком дослідження С. К. Богдан щодо специфіки структурної організації рецензій А. Ю. Кримського [1] та розвідок Б. В. Стельмах про образну систему його наукових праць [6].

Формулювання цілей дослідження. Вивчення особливостей вияву авторського „я” вченого в мовному оформленні структурно-семантичних компонентів рецензії становить значний інтерес. Однак індивідуальне простежується передусім в огляді змісту книги, її основних положень і пов’язане з

функціонуванням у тексті мовних виразів із семантикою „згоди” або „незгоди”.

Варто зауважити, що дискусія про доцільність написання „негативних” рецензій та специфіку аналізу прорахунків публікації розпочалася ще в ХІХ ст. (на сторінках часопису „Житє і слово”). Зокрема, активним її учасником був Агатангел Кримський, тому важливо з’ясувати особливості функціонування та мовного оформлення міні-теми „Недоліки книги” в рецензіях науковця.

Агатангел Кримський, полемізуючи з Михайлом Драгомановим, відстоював позицію толерантного ставлення до колег-науковців у поцінуванні їхніх праць і був прихильником „дозування” інформації з „мінусовою” позначкою в рецензії. Щоправда, йому належить дві безжально критичні рецензії, зокрема на переклади В. Щурата од Горація та докторську дисертацію І. Франка про життя і творчість І. Вишенського. Однак у більшості текстів досліджуваного жанру вчений уникає категоричності висловлювання в оцінці певної книги.

Здебільшого недоліки публікації розглядаються після аналізу її достоїнств. Привертають увагу, зокрема, конструкції, що застосовуються при переході від позитивних моментів книги до зауваг, адже науковець висловлює переважно доброзичливе ставлення до рецензованої праці та її автора. Наприклад: *„Досі міні доводило ся переважно похваляти працю Ястребова. А все ж можна ййй і погудити трохи”* [3, 305]; *„Коли знов і про цей образок я мушу обізватися взагалі так само прихильно, як і про попередні, коли знов і тут мушу погодитися з автором щодо його симпатій і антипатій, то одна річ тутечки **все-таки** мене **дуже вражає...**”* [4, 347]; *„Підкресливши усі додатні прикмети в новому словникові, ми можемо тепер одзначити й його **недобори**”* [4, 607].

Зауваження рецензента висловлюються паралельно з інформацією про структуру та зміст аналізованої публікації, що, очевидно, зумовлено прагненням до уникнення категоричності оцінних висловлювань. Проте основним способом „пом’якшення” негативної оцінки в рецензіях А. Кримського є евфемізм. Для реалізації цього прийому в тексті використовується здебільшого літота, що

виражається різними мовними засобами (лексичними, граматичними, композиційними) [9, 9]:

1) мовні формули, за допомогою яких акцентується на суб'єктивності оцінки, підкреслюється неповна впевненість в оцінці, а також визнається можливість альтернативних рішень, як-от: *„Думаємо, що з технічного погляду оцей уступ дуже не до речі, бо нащо заздалегідь сповіщати читача про те, що буде далі? Коли автор так робить і підказує читачеві кінець своєї повісті, то той уже не так цікавитиметься, і виходить, що автор сам собі шкодить. А втім, то є така епічна манера: завчасу оголошувати читачеві чи слухачеві, про що казатиметься далі...”* [4,457]; *„Про останнє слово ми не станемо говорити, що єдино правдивий для нього наголос – то „вимóва” (наголос на середньому складі); може бути, д. Уманець справді де-небудь чув наголос для „вимова” на першому складі; завважаємо лиш, що нам доводилося чувати тільки „вимóва” (наголос на „мо”)”* [4, 613];

2) мовні формули, що наголошують на об'єктивній неможливості уникнути в рецензованій книзі недоліків у зв'язку з труднощами в дослідженні маловивченої теми, обмеженістю обсягом роботи та ін. Наприклад: *„Завдання це – нове й важкеньке. Отож не дивниця, що в статті шановного вченого можна одзначити деякі прогалини”* [4, 471]; *„...ми розглянули словника побіжно, бо, уважніш переглянувши, ми напевне були б ізнайшли прогалин іще більше, ніж означили. Розуміючи, які перепони довелося поборювати впорядникові цього словника, ми й не можемо надто гудити його”* [4, 610];

3) евфемізми – позитивний вислів на місці синонімічного негативного. У проаналізованих текстах домінують рекомендаційні та побажальні конструкції, як-от: *„Краще було б, щоб у кінці було більше драматизму, ніж оповідання. Значиться, варто було б повикидати дещо лишне”* [4, 480];

4) розташування негативної оцінки поряд із позитивною (найкраще – постпозиція, а в ідеальному випадку – позитивну оцінку розташовують і до, і після негативної): „*А Кобилянська іменно вмiє писати iнтересно; i я, наприклад, про себе можу признатися, що хоч i не згоджувався з багатьма думками авторки, але як почав читати її повість удень, то вже не міг одірватися од книжки аж до третьої години ночі, доки не дочитався до самісінького кінця. Запримічу, однак, для авторки, що самий кінець (себто починаючи од глави XV) треба було б скоротити...*” [4, 480].

Зауважимо, ці способи вираження некатегоричності висловлювання переважно співіснують в межах одного тексту, а інколи й речення, посилюючи один одного. Проте домінувальним для рецензій А. Кримського є використання лексико-синтаксичних конструкцій з бажальною семантикою. Здебільшого дослідник для цього послуговується дієсловами умовного способу (*варто було б, можна було б, треба було б, правильніш було б, краще було б* тощо), як-от: „*Возрождение*” д. Уманець перекладає неологізмом „*відродження*” (в паралель до польського *odrodzenie*); а вже ж *правильніш було б* зм’якшити тут д на дж...” [4, 611].

Індивідуальний стиль А. Кримського в оформленні мікротеми „Недоліки книги” вирізняє функціонування питальних речень як одного зі способів „пом’якшення” негативної оцінки. Наприклад: „*На стор. 76-ій надруковано „мечеть” (церква мусульманська), так воно зовсім добре, і так говорять усі українці, - та на стор. 92-ій уже читаємо не „мечетями”, а „мошеями”. По-арабськи „мошея” значить „бридка, невродлива жінка”. Ну, ще нехай німці говорять собі „Moschee”, бо їх до цього слова прив’язує історія їхньої мови, - а нас що прив’язує? Історія? Чи що?*” [4, 466].

Найчастіше А. Кримський, висловлюючи зауваження, використовує типові для цього структурного компонента рецензії метатекстові одиниці, що мають

семантику „незгоди” (*шкода, шкода тільки, однак, на жаль, правда* тощо), як-от: „**Правда**, задля українця трапляється іноді на сторінці слів із тройко, що їх треба глядіти в словарі; однак вражінню то не вадить” [4, 320-321]; „**Шкода тільки**, що Франко не гурт порушує тему безмежного панування батьків і вихователів над дітьми в інтелігенції, в світлій громаді, а тема дуже добра!” [4, 308].

Проте іноді мікротема „Недоліки книги” містить індивідуально-авторські лексико-синтаксичні конструкції з негативною оцінною семантикою, що почасти вирізняються розмовним характером, на зразок: „... це оповідання повне щонайкривавіших або обридajuючих сцен, які **похвалити не можна**” [4, 318]; „**Тут**, у сьому образкові, **вперше мусиш трохи посваритися з автором**, хоч і бачиш, що це він зробив зовсім несвідомо, мовляв помилкою” [4, 348]; „**Наостанці заявимо своє невдоволення** з тієї перекрученої форми слів і ймен власних, яку ми стрічаємо в „Абу-Касимових капцях” [4, 466]; „**Та нелюбо вражають** от які місця на стор. 274: „Я відчувала, що я (не як думала ще недавно цілком противно) була готова” і т. д...” [4, 481]. Спорадично фіксуємо образні елементи (здебільшого епітети і метафори), що посилюють вплив на читача, надаючи тексту емоційної тональності та забезпечуючи ефективну комунікативну взаємодію автора з адресатом. Наприклад: „**Тим часом невимовний жаль обгортає душу**, коли читаєш оці переклади” [4, 549]; „**На нашу думку, се не поезія, а несмачне акробацтво, негідне щирого поета**, за якого ми досі знали Василя Щурата” [4, 551].

Варто зазначити, що найпоширенішими мотивами міні-теми „Недоліки книги” в рецензіях А. Кримського є наявність фактичних помилок, неповнота у викладі матеріалу або невиправдана широта інформації, друкарські недогляди. Щоправда, здебільшого зауваження рецензента стосуються мови аналізованої праці. Особливо негативно вчений ставиться до вживання в текстах іншомовних

слів (хоча функціонування росіянізмів допускає!), як-от: „Зостається ще сказати про мову твору. Такою мішаниною вміють писати тільки галичани. Дивишся, пливе щира українщина, аж читати любо, іноді навіть і правопис український (напр., „з неохіття”, стор. 10), коли гульк – стримить тобі препоганий барбаризм! Полонізмів автор силується уникати (хоч не скрізь успішно), а навмисне задля оздобу мови ввертає слова московські. Запевне, російських слів нам і нема чого лякатися, тільки ж треба пильно вважати, щоб вони були зрозумілі і строго в дусі мови. [...] польськістю тхнуть форми: „всходячий”, „всхідний”, „встидно” і т. ін. („в” в початку є тут зайве)” [4, 348-349]. Використані розмовно-побутові елементи не лише пожвавлюють текст, а й увиразнюють емоційно-оцінне ставлення автора до недоречних запозичень.

Індивідуально-авторську манеру А. Кримського вирізняє також активне послуговування риторичними запитаннями в межах мікротеми „Недоліки публікації”. Почасти в рецензіях фіксуємо нагромадження запитань, що посилює експресію викладу. Зокрема, цей специфічний синтаксично-стилістичний прийом спостерігаємо в рецензії на переклад І. Франка арабської казки „Абу-Касимові капці”. Негативно оцінюючи наявні в тексті перекручення слів, А. Кримський додає: „І після того чи ж диво, що сторонні люди, побачивши якийсь галицький друк, де стрічаються західні слова та ймення власні, тільки регочуться та аж за боки хапаються? Чи ж диво, коли вони після того кажуть, що таким, котрі навіть західних мов не знають, тільки й зостається, що триматися десь там у хвості Росії та дякувати богові за таке щастя, бо на більшеє вони (себто ми), мовляв, і не здатні?! Наше бідне письменство і так має безліч ворогів і висмівателів, то нащо ж нам давати привід чужим людям докорять нам іще й неосвіченістю?” [4, 467].

Проте здебільшого дослідник закінчує рецензію на оптимістичній ноті, тому прикметним є мовне оформлення переходу від розгляду хиб певної книги до її

позитивної оцінки загалом. Цей компонент тексту разом із конструкціями межі „достоїнства – недоліки” становить своєрідне обрамлення міні-теми „Недоліки книги”. Зокрема, найчастіше стверджується цінність твору (попри висловлені рецензентом зауваження), наприклад: *„Повторяю, однак, що цей слабкий бік „Чар” не одбере достоїнств п’єси, котра таки зостанеться окрасою репертуару українського”* [4, 341].

Типовим компонентом рецензій А. Кримського є обґрунтування науковцем мети детального огляду хиб публікації. Цей мотив переважно знаходиться в постпозиції до мікротеми „Недоліки книги”, однак зрідка дослідник ще до розгляду інформації з „мінусовою” позначною готує читачів (передусім автора) до її адекватного сприйняття. Наприклад: *„Оце й усі прогрішення Франкові проти мови, та й то половину їх або дві третини можна навіть не вважати за прогрішення, і ми їх зазначаємо тільки для того, що, може, автор при другім виданні свого твору захоче узгляднити уваги українського читача”* [4, 466]; *„Нетерпляче чекаємо од проф. Сумцова докладної розвідки про зачеплене в нього питання і будемо дуже вдоволені, коли й наша замітка хоч трохи йому допоможе в його праці”* [4, 478]. Зазначимо, що рецензент намагається підкреслити своє доброзичливе ставлення до автора, незважаючи на оцінне спрямування тексту. Скажімо, в рецензії на докторську дисертацію І. Франка вчений пояснює висловлені ним зауваження передусім дружніми стосунками з автором: *„...по-настоящему Франко как ревностный искатель и приверженец истины не должен на меня сердиться и обижаться. Он должен помнить, во-первых, что amicus Plato, sed magis amica veritas (т. е. наука), а во-вторых, что именно чувство дружбы заставило меня вдаться в очень детальный разбор его диссертации и тщательно подчеркнуть в ней слабые места”* [4, 380]. Мотив виправдання критичних зауважень дещо нейтралізує (або принаймні „пом’якшує”) негативні оцінні характеристики аналізованої праці.

Висновки. Мікротема „Недоліки книги” в рецензіях Агатангела Кримського є обов’язковим структурним компонентом і виокремлюється такими провідними мотивами: а) наявність фактичних помилок; б) неповнота у викладі матеріалу; в) невиправдана широта інформації; г) друкарські недогляди; ґ) недбалість мови. Інформація з „мінусовою” позначкою подається завжди чітко, але без категоричних інтонацій, що свідчить про тактовність рецензента. Основним способом „пом’якшення” негативної оцінки є евфемізм.

Ідіостиль Агатангела Кримського вирізняє також поєднання міні-теми „Недоліки праці” з мікротемами „Достоїнства книги”, „Автор” і мотивами „мета написання рецензії”, „виправдання критичних зауважень”.

Література

1. Богдан С. К. Структурно-семантична організація рецензій А. Кримського / С. К. Богдан // Науковий вісник Волинського державного університету. Літературознавство. Мовознавство. Фольклор. – Луцьк: Вежа, 1996. – С. 158-165.
2. Котюрова М. П. Научный текст в аспекте индивидуального стиля мышления / М. П. Котюрова // Styl a tekst. – Opole, 1996. – S. 243-249.
3. Кримський А. Ю. До етнографії Новоросії / А. Ю. Кримський // Житє і слово. – 1895. – Т. 4. – Кн. 5. – С. 304-306.
4. Кримський А. Ю. Твори. В 5-ти тт. Т. 2. / А. Ю. Кримський. – К. : Наук. думка, 1972. – 720 с.
5. Лаптева О. А. Способы выражения авторского „я” в русской научной речи / О. А. Лаптева // Язык и стиль научной литературы. – М. : Наука, 1977. – С. 123-138.
6. Стельмах Б. В. Образна система наукових праць А. Ю. Кримського та інші засоби емоційного впливу на читача / Б. В. Стельмах // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. – Львів, 2004. – Вип. 34. – Ч. II. – С. 238-243.
7. Терешкина Р. К. К вопросу об авторской речевой индивидуальности в научных текстах / Р. К. Терешкина // Лингвостилистические особенности научного текста / Отв. ред. М. Я. Цвиллинг. – М. : Наука, 1981. – С. 103-112.
8. Троянская Е. С. Некоторые особенности выражения отрицательной оценки в жанре научной рецензии (К вопросу о некатегоричности высказывания в научном стиле) / Е. С. Троянская // Язык и стиль научного изложения : Лингвометодические исследования. – М. : Наука, 1983. – С. 3-22.
9. Троянская Е. С. Научное произведение в оценке автора рецензии (к вопросу о специфике жанров научной литературы) / Е. С. Троянская // Научная литература : Язык, стиль, жанры. – М. : Наука, 1985. – С. 67-81.
10. Gajda S. Styl osobniczy uczonych / Stanislaw Gajda // Styl a tekst. – Opole, 1996. – S. 251-261.